

ՔՆԱՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
ՄՄ

ԵՋՆԻԿ ԿՈՂԲԱՅՈՒ «ԵՂԾ ԱՂԱՆԳՈՅ» ԵՐԿԻ ԴԱՐՁՎԱԾՔՆԵՐԸ

Ե. դարի հայ ինքնուրույն եւ թարգմանական երկերում իր լեզվաոճական կատարելութեամբ առանձնանում է Եզնիկ Կողբացու՝ առավելապես «Եղծ աղանդոց» վերնագրով հայտնի երկը¹:

Առաջին անգամ հրատարակվելով 1762 (1763) թ. Զմյուռնիայում², այն 2 հարյուրամյակից ավելի բանասերների, փիլիսոփաների, աստվածաբանների տարբեր սերունդների ուսումնասիրության առարկա է եղել³: Երկի լեզուն շատերն են գնահատանքի արժանացրել՝ սկզբում տարերային կերպով, առավելապես գեղարվեստական ու լեզվական հնարքները գնահատելով⁴, ապա ավելի համակարգված՝ զուտ լեզվական երեւույթների ու առանձնահատկությունների ուսումնասիրություններով:

Արդեն ԺԹ. դարում Վիեննայի Մխիթարյանները Ե. դարի հայ մատենագրությունն ըստ լեզվի եւ ոճի հատկանիշների դասակարգելիս քննել եւ բնութագրել են նաեւ Եզնիկի երկի լեզուն, ապա դասերից մեկը միաձայն կոչել նրա անունով: Այսպես, հայր Հ. Գաթրճյանը «Քաղուածոյք ի թարգ-

¹ Երկը պահպանված միակ ձեռագրում անխորագիր է. հրատարակիչները տարբեր կերպ են վերնագրել, որոնցից ընդունվածն այսօր «Եղծ աղանդոց»-ն է:

² Տե՛ս http://greenstone.flib.sci.am/gsd/collect/armenian/Books/girg_ynddimuteanc1762_index.html (30.07.2020):

³ Եզնիկ Կողբացու եւ նրա երկի վերաբերյալ մատենագիտական ցանկերը տե՛ս Կ. ՎՐԳ. ՔԻՊԱՐԵԱՆ, Պատմութիւն հայ հին գրականութեան, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1992, էջ 94–95: Պ. ԽԱՋԱՏՐԵԱՆ, Հայ հին գրականութեան մատենագիտութիւն, Երեւան, 2016, էջ 151–155: Մ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ, Ճառք ընդդէմ աղանդոց, հտ. 1, Ժնեւ, 1992, էջ 17–42: R.W. THOMSON, A bibliography of classical Armenian literature to 1500 AD, Brepolis–Turnhout, 1995, էջ 117–121, R.W.Thomson, Supplement to a bibliography of classical Armenian literature to 1500 AD: Publications 1993–2005, Le Muséon, Revue D’Etudes orientales, tome 120, Louvain–La–Neuve, 2007, էջ 184–185: Նաեւ մատենագիտական ցանկերի մեջ չընդգրկված՝ Լ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, Եզնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոց»-ի լեզվի մի քանի առանձնահատկությունների շուրջ, «Լեզու եւ լեզվաբանություն», Երեւան, 2005, 1/13, էջ 6–14, REV. FATHER ZAVEN ARZOUMANYAN, The Refutation of the Sects by Eznik of Kolb, “Studies in Armenian Historiography”, New York, 1976, էջ 1–14.

⁴ Տե՛ս, օրինակ, Յ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ, Եզնիկ եւ իւր երկասիրութիւնը, «Բազմավէպ», 1889, Խէ., էջ 14–20, 108–110, 199–201, 313–318, 385–389:

մանուկեանց նախնեաց հանդերձ յոյն բնագրաւ»⁵ աշխատության «Ազդարարութիւն» առաջաբանում համառոտ, իսկ հայր Ք. Սպենյանը «Ուսումն հայերէն դասական լեզուի» հատվածաբար տպագրված աշխատությունում⁶ «ընդարձակ ու մանրակրկիտ»⁷ ներկայացնում են Ե. դարի ինքնուրույն եւ թարգմանական երկերի լեզվաոճական դասերը՝ առաջին դասի մեջ նախ նշելով Եզնիկի գործը: Հ. Գաթրճյանն այդ առաջին դասը բնութագրում է հետևյալ կերպ. «...է ընդհանրականագոյն իմն քան զամենայն եւ դիպող ոճ ի հայերէն մատենագրութեան բուն ոսկի դարու՝ վասն կանոնաւորն ընթացից, վասն ճիշդ բանից, առատ եւ ազգի ազգի ասացուածոցն եւ անուանց, վասն պարզն զարդուց եւ զօրեղ դարձուածոց...»⁸:

Եթե Գաթրճյանն ու Սպենյանը դասերը նշում են ուղղակի՝ Ա., Բ., Գ., Դ. համարակալմամբ, ապա հայր Թ. Թոռնյանը, անդրադառնալով այս հարցին, դասերից առաջինը կոչում է հենց Եզնիկի անվամբ՝ «Ջառաջին դասն ի դէպ է մեզ յԵզնկայ անուն կոչել...»⁹: Այս դասի երկերը, ըստ նրա, կանոնավոր են, զարդարուն, խիստ հմուտ կազմված՝ «կանոնաւոր քան զայլսն ամենեսին եւ պարզագոյն քան զերկրորդն (Վյուրեղի.— Ք. Հ.) եւ քան զերրորդ (Ագաթանգեղոսի.— Ք. Հ.), այլ զարդարուն եւ ճարտար յոյժ ի շրջուածս»¹⁰ եւ «ի չորեցունց դասուց աստի պատշաճագոյն եւ դիպողագոյն քան զայլսն»¹¹, իսկ Եզնիկ Կողբացու երկը «կրնանք առանց չափազանցութեան ըսել՝ բոլոր Ոսկի դարու գրքերուն մէջ առաջին տեղն ունի, վասն զի հայերէն լեզուի բովանդակ գեղեցկութեանցն ու յատկութեանց գանձն է, եւ ամենայն նկատմամբ հայկաբանութեան կիրթ ճաշակի օրինակ»¹²:

Նույն բաժանումը որոշակի փոփոխություններով ընդունում է Նորայր Բյուզանդացին՝ «Վաղագոյն քան զիս Թոռնեան իւր պատուական Հատընտիր Ընթերցուածոց մէջ ի չորս Դասս բաժանած է «զմատենագրութիւն կամ զթարգմանութիւնս ոսկեղէն դարուն», եւ համառօտիւ նշա-

⁵ Յ. ՎՐԴ. ԳԱԹՐՃԵԱՆ, Քաղուածոյք ի թարգմանութեանց նախնեաց հանդերձ յոյն բնագրաւ, Վիէննա, 1849, չհամարակալված էջ 1—5:

⁶ Ք. ՎՐԴ. ՍՊԵՆԵԱՆ, Ուսումն դասական հայերէն լեզուի: (Հայկաբանութիւն): Առաջին դպրութիւն Անգիր ժամանակի, Վիէննա, 1920:

⁷ ՏԷՍ Ն. ԱՎԻՆՅԱՆ, Դասական հայերէնը եւ Վիեննայի Մխիթարյան դպրոցը, Վիեննա, 1932, էջ 50:

⁸ Յ. ԳԱԹՐՃԵԱՆ, նշ. աշխ., չհամարակալված էջ 2:

⁹ Թ. ՎՐԴ. ԹՈՐՆԵԱՆ, Հատընտիր ընթերցուածք ի մատենագրութեանց նախնեաց, հտ. Ա., Վիէննա, 1866, էջ 16:

¹⁰ Անդ, էջ 16:

¹¹ Անդ, էջ 17:

¹² Անդ, էջ 28:

նակած զնկարագիր իւրաքանչիւր Դասու: Ես հետեւած եմ իւր բաժանմանն, փոքր-ինչ փոխելով զկարգաւորութիւնն եւ զանուանակոչութիւնս: Իմ Առաջին Դասս, Եզնրկեան, է նոյնպէս Առաջին առ Թոռնեանի, Եզնկայ...»¹³: Եզնիկյան ոճը բնութագրելիս նա մեջբերում է Թոռնյանի տված բնութագրերը, ապա՝ «Կանոնաւոր, դաշնակաւոր, յընտրութեան եւ ի շարուածս բառից ամենաճարտար, ասացուածովք, բացատրութեամբ եւ նոյնանշանօք շատ հարուստ...»¹⁴:

Ն. Բյուզանդացու բաժանմանը հետեւում է Հր. Աճառչանը¹⁵, իսկ Եզնիկյան դասը բնութագրում իբրեւ «բոլորից կանոնավորը, ճիշտը, հստակը, արվեստավորն ու գեղեցիկն»¹⁶:

Թեւեւ հետագայում լեզվաոճական դասերի այս բաժանումը քննադատվում է, առաջարկվում նորը¹⁷, սակայն այն լեզվի պատմութեան ուսումնասիրման տեսակետից պետք է հատկապէս կարեւորել Ն. դարի հայերեն երկերի լեզվական մանրամասն քննութեան սկիզբը դնելու ու հետագա բանավեճերով այդ հարցի առավել խորացմանը նպաստելու տեսանկյունից:

Մեզ համար, սակայն, կարեւորը տվյալ դեպքում ոչ թե դասերի բաժանման հիմքերը, սկզբունքները, ընթացքն ու հետագա ճակատագիրն են, այլ՝ լեզվի պատմութեան տվյալ փուլում արդեն իսկ Եզնիկի երկի լեզվի ճիշտ բնութագրումը եւ արժեւորումը, նրան տրված այն գնահատականը, որն անվիճելի կերպով ընդունելի է առ այսօր:

Այսպիսով, ԺԹ. դարից սկսած՝ մինչ օրս Եզնիկի երկի լեզուն համարվում է գրաբարի օրինակելի նմուշ¹⁸, եւ նրանից բազում հատվածներ տեղ են գտնում գրաբարի դասագրքերում¹⁹:

¹³ Ն. ԲԻՒԶԱՆԴԱՅՈՒ, Կորին վարդապետ եւ նորին թարգմանութիւնք, Տփղիս, 1900, էջ 20:

¹⁴ Անդ, էջ 15:

¹⁵ Հր. ԱՃԱՐՅԱՆ, Հայոց լեզվի պատմություն, հտ. Բ., Երեւան, 1951, էջ 77–79:

¹⁶ Անդ, էջ 78:

¹⁷ ՏԷՍ Վ. ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ, Ակնարկներ հայոց գրական լեզվի պատմության, Երեւան, 1981, էջ 106–116:

¹⁸ Օր.՝ «...իր ոսկեղէն լեզուին համար Ն. դարու ամենէն շքեղ եւ կատարեալ յիշատակարանն է» (Վ. ՎՐԴ. ՔՐՊԱՐԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 90), «Հին մատենագիրների շարքում Եզնիկ Կողբացին այն բացառիկ դեմքերիցն է, որ պահել է գոնե ցայժմ իր ավանդական հոշակը ամուր եւ անբասիր... Չէ թե միայն ոճի եւ բովանդակութեան կողմից, այլ եւ հավաստիութեան տեսակետից Կողբացու երկը հաշվում է հայ գրականութեան պարծանք» (Ն. ԱՂՈՆՑ, Երկեր, հտ. Բ., Երեւան, 2006, էջ 131), «Եզնիկ Կողբացու լեզու եւ ոճը համարվել է հայ հին գրական լեզվի ամենակատարյալ օրինակը» (Վ. ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 117), «...անգին մատենիկ մի, ձառք ընդդէմ Աղանդոց» (Ն. ԲԻՒԶԱՆԴԱՅՈՒ, նշ. աշխ., էջ 18): Երկի լեզվի մասին այլ գնահատականներ եւ կարծիքներ տես Մ. Միմալյան, նշ. աշխ., էջ 88:

¹⁹ «Եղծաղանդոց»-ի լեզվի մասին դիտարկումները վերը նշվածով չեն սահմանափակվում. երկի լեզվին հետագայում անդրադաձել են նաեւ այլ ուսումնասիրողներ, ինչպես բուն

Մեր հոգվածի նպատակն է քննել «Եղծ աղանդոց» երկում կիրառված դարձվածքները, որոնք ուսումնասիրողների ուշադրությունից թեեւ չեն վրիպել ու տարբեր դիտարկումներով հիշատակվել են, սակայն առանձին՝ իբրեւ լեզվական համակարգի ուրույն բաղադրիչ, չեն ներկայացվել ու դիտարկվել:

Այսպես, Վ. Առաքելյանը «Ակնարկներ հայերեն գրական լեզվի պատմության» աշխատության մեջ՝ Եզնիկի երկի լեզուն եւ ոճը ներկայացնող գլխում, իբրեւ երկի բառապաշարի անբաժան մաս անդրադարձել է նաեւ դարձվածքներին: Նա որպես օրինակ բերում է երկում կիրառված 62 դարձվածք²⁰ (որոնցից այսօրվա չափանիշներով դարձվածք է մի մասը միայն, իսկ մյուսը՝ ուղղակի հարադրավոր բայեր, ինչպես՝ արգել լինել, խրատ տալ, պատասխանի առնել, կամ կայուն կապակցություններ՝ երկրի երես, բնական ազդեցություն) եւ հայտնում հիմնականում հետեւյալ դիտողությունները.

ա. Եզնիկը կիրառել է Արարատյան աշխարհի դարձվածքներ. «Լինելով Արարատյան աշխարհի բնակիչ՝ նա Արարատյան աշխարհի բազմաթիվ բառեր ու դարձվածքներ է օգտագործել» (էջ 117), «Այդ դարձվածքները Արարատյան աշխարհի ժողովրդի բերանում են մշակվել» (էջ 122):

բ. «Ունեն աշխարհիկ բովանդակություն, իրենց վրա կրում են Եզնիկյան գրական մշակույթի հետքերը, ուստի եւ բառապաշարի ձեւաբանության ու շարահյուսության ճշտության, ոճի պարզության ու պատկերավորության հետ միասնություն են կազմում իրենց արտահայտչականումբ ու հաղորդականությամբ» (էջ 117):

գ. Այդ դարձվածքների մի մասը կիրառվում են այսօր. «...այդ բառերն ու դարձվածքները որոշ փոփոխություններով հարատեւել են մինչեւ այսօր» (էջ 117), «օրինաչափական փոփոխություններով դրանցից շատերը հարատեւում են առ այսօր» (էջ 122):

դ. Թեեւ այս միտքն ընդհանրապես շարահյուսական առանձնահատկությանն է վերաբերում, սակայն մասնավորապես եւ դարձվածքներին. «Երբեմն էլ դարձվածքային կապակցությունների, բաղադրյալ բայերի, կապերի ու սրանց խնդիրների միջեւ են մտնում նախադասության ուրիշ անդամներ եւ քանդում սրանց միասնությունը՝ պատճառ դառնալով մա-

լեզվական, այնպես եւ բնագրագիտական, աղբյուրագիտական, մատենագիտական եւ այլ քննություններ կատարելիս, որոնք չենք թվարկում մեր բուն խնդրից չհեռանալու համար:

²⁰ Վ. Առաքելյան, նշ. աշխ., էջ 122–123:

սամբ նախադասության պարզության մթագնմանը, բայց եւ առաջ բերելով ռճական որոշ վայելչություն ու հանդիսավորություն» (էջ 134):

Մ. Մ. Մոհամադին իր «Եզնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոց» երկի լեզու եւ ոճը» ատենախոսության մեջ (Երեւան, 2005) բավարարվում է հիշատակելով երկում դարձվածքների կիրառության մասին ու թվելով որոշները:

Մեզ համար քննությունը կատարելու առիթ²¹ է հանդիսացել երկի դարձվածքների ուսումնասիրության այս պատկերը, ապա այն, որ մինչ այժմ կատարված ուսումնասիրությունները քննել են երկի նախորդ հրատարակությունները, իսկ վերջինը Մ. Մինասյանի կազմած բնագիրն է, «ուր նկատի են առնուած հիմնական հրատարակությունների, ձեռագրի ցարդ առաջարկուած բոլոր սրբագրությունների տուեալները»²²:

Մ. Մինասյանի կազմած բնագիրը տպագրվել է նախ «Հանդէս Ամսօրեայ»-ում²³, ապա 1992-ին Ժնեւում եւ վերահրատարակվել «Մատենագիրք հայոց» մատենաշարում 2003-ին²⁴: Վերջինս մեր քննության սկզբնաղբյուրն է: Ժնեւի հրատարակությունը բաղկացած է 2 հատորից, առաջին հատորը պարունակում է ներածություն՝ մանրակրկիտ քննություն Եզնիկի երկի հրատարակությունների, նաեւ դրանց մասին եղած ուսումնասիրությունները եւ բնագիրը, իսկ երկրորդ հատորը՝ ծանոթագրություններ ու համաբարբառ: Եզնիկի երկի համար համաբարբառ կազմվել է դեռեւս 1972-ին՝ ըստ երկի 1826-ի վենետիկյան հրատարակության²⁵, բայց հաշվի առնելով բնագրում կատարած ուղղումներն ու փոփոխությունները՝ Մ. Մինասյանը կազմել է

²¹ Մի մասնավոր առիթ էլ այն է, որ գրաբարի՝ Ե. դարի հայ ինքնուրույն գրականության երկի դարձվածքների ուսումնասիրությունը 2015-ից մեր ատենախոսության թեման է: Չենք անդրադառնում համեմատություն դարձվածային արտահայտություններին, որոնց մանրամասն քննությունը տես Լ. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ, Լ. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ, Համեմատություն-դարձվածային արտահայտությունները հայերենում (V–XVI դդ.), Երեւան, 2015:

²² Մ. ՄԻՆԱՍՅԱՆ, Եզնիկ Կողբացու երկի հրատարակությունների պատմությունից, «Հասկ» հայագիտական տարեգիրք, 1981–1982, Նոր շրջան, Բ.–Գ. տարի, Անթիլիաս–Լիբանան, էջ 54:

²³ Տես «Հանդէս Ամսօրեայ», 1990, ՃԴ., էջ 79–125, 1991, ՃԵ., էջ 127–193, 1992, ՃԶ., էջ 139–187:

²⁴ «Մատենագիրք Հայոց», Ե. դար, Ա. հատոր, Անթիլիաս–Լիբանան, 2003, էջ 433–512:

²⁵ «Հայկական համաբարբառ» 1: Եզնկայ Կողբացույ Բարգրեւանդայ եպիսկոպոսի «Եղծ աղանդոյ» (Վենետիկ, 1826), կազմ.՝ Ժ. ԹՈՍՈՒՆՅԱՆ, խմբ.՝ Ա. Աբրահամյան, Երեւան, 1972: Տես նաեւ համաբարբառի վերաբերյալ գրախոսականը՝ Ա. ԶԵՅԹՈՒՆՅԱՆ, Եզնիկ Կողբացու համաբարբառը, ԼՀԳ, 1977, թ. 8, էջ 56–67, եւ գրախոսականի պատասխանը՝ Ժ. ԹՈՍՈՒՆՅԱՆ, «Եզնիկ Կողբացու համաբարբառ»-ի առթիվ, ԼՀԳ, 1978, թ. 1, էջ 88–91:

նաեւ նոր համաբարբառ²⁶։ Ընդ որում՝ այս համաբարբառում հատուկ առանձնացված է «Դարձուածային համաբարբառ»²⁷ բաժինը։ Սակայն համաբարբառն ընդգրկում է ոչ միայն դարձվածքներ, այլեւ որոշ կայուն կապակցություններ, բառեր ու արտահայտություններ, ինչպես հենց կազմողն էլ նշում է՝ «դարձուած կամ արտայայտութիւն համարելի միատորներ»²⁸, օրինակ՝ ազգի ազգի, ածել զկնի, աղէա գործել, անձրել լինել, անմահութիւն գգնուլ, առաքինութիւն ցուցանել, առ հասարակ, առնուլ նմանութիւն, արբայից արբայ, արէն է, բարեկամութիւն ունել, գոյ հնար, գտանել հնար, դեղ մատուցանել, դէպ է, ի դէպ է եւ այլն։ Մենք, հետեւելով հայ դարձվածաբանության մեջ առավելապես իշխող տեսակետին²⁹, դարձվածք ենք համարում վերաիմաստավորված, փոխաբերական իմաստ ունեցող կայուն կապակցությունները, ուստի ոչ թե համաբարբառից, այլ բնագրից ինքնուրույնաբար քարտազրել ենք դարձվածքները։ Այդ քարտազրումները համեմատել ենք Մ. Մինասյանի, ըստ հարկի նաեւ Ժ. Թոսունյանի կազմած համաբարբառների տվյալների հետ՝ բացթողումներից ու վրիպումներից խուսափելու, նաեւ առանձին հարցերում կողմնորոշվելու համար, ապա ստուգել համապատասխան բառարաններով³⁰։

Մեր հաշվումներով երկում կիրառված է գրաբարի դարձվածաբանական բառարանում եւ ՆՀԲ-ում գրանցված 191 միավոր, որոնցից դարձվածքներ՝ վերաիմաստավորված կայուն կապակցություններ են 114-ը, իսկ մնացած 77-ը հարադրավոր բայեր եւ ոչ վերաիմաստավորված կապակցություններ են, ինչպես՝ ազատ առնել (էջ 468), ազդ առնել (էջ 476, 502), ազդումն առնուլ (էջ 439, 192), ազդ լինել (էջ 478), այրմտիւ լինել (էջ 510), անկասկած լինել (էջ 466), անհոգ առնել (էջ 468),

²⁶ Եջնիկ ԿՈՂԲԱՅԻ, Ճառք ընդդէմ աղանդոց, հտ. 2, աշխատասիրութեամբ՝ Մ. Մինասյանի, Ժնեւ, 1992։

²⁷ Անդ, էջ 613–635։

²⁸ Անդ, էջ 613։

²⁹ Խ. ԲԱԳԻՎԱՆ, Ժամանակակից հայերենի դարձվածային միավորները, Երեւան, 1986, էջ 89։ Գ. ԶԱՀՈՒՎՅԱՆ, Է. ԱՂԱՅԱՆ, Վ. ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ, Վ. ՔՈՍՅԱՆ, Հայոց լեզու, Երեւան, 1980, էջ 476։ Ա. ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ, Ժամանակակից հայոց լեզու, Երեւան, 2004, էջ 296։

³⁰ Գ. ԱՌԵՏԻՔԵԱՆ, Խ. ՍԻՐՄԷԼԵԱՆ, Մ. ԱՌԳԵՐԵԱՆ, Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, Վենետիկ, հտ. Ա., 1836, հտ. Բ., 1837 (այսուհետ՝ ՆՀԲ)։ Ռ. ՂԱԶԱՐԵԱՆ, Գրաբարի դարձուածաբանական բառարան, Երեւան, 2012։ Լ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, Գրաբարի բառարան. Նոր հայկազյան բառարանում չվկայված բառեր, Երեւան, 2010։ Ռ. ՂԱԶԱՐԵԱՆ, Հ. ԱՌԵՏԻՔԵԱՆ, Նորայայտ բառեր գրաբարում, Երեւան, 2007։ Ա. ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ, Ս. ԳԱՆՍՅԱՆ, Հայոց լեզվի դարձվածաբանական բառարան, Երեւան, 1975 (այսուհետ՝ ՀԼԴԲ)։

առնույ հրաման (էջ 455, 480), առնել յաշտ (էջ 466, 467, 468), լինել հնա-
րագիւտ (էջ 468, 469), երկրպագութիւն առնույ (էջ 435), ի բաց թողույ
(էջ 500), խելամուտ լինել (էջ 442, 446), հնազանդ լինել (էջ 505), հրաման
տալ (էջ 471, 475, 509), պատասխանի առնել (էջ 450, 462, 485, 493, 505)
եւ այլն³¹: Անշուշտ, շատ դեպքերում հարադրավոր բայերի եւ դարձ-
վածքների միջեւ հստակ սահմաններ դնելը բավականին դժվար է, եւ
տարբերակումը երբեմն պայմանավորված է որոշակի իրադրութեամբ
ու կիրառութեամբ³²:

Բառարաններով իբրեւ դարձվածք արձանագրված միավորներից
զատ, մեր համոզմամբ, դարձվածքներ են նաեւ երկուսն էլ կիրառված հե-
տեւյալ բառակապակցությունները³³:

ԱԾԵՆԷ ԵՐԿՅԱՆՄՏՈՒԹԵԱՄԲ Ի ՎԵՐԱՅ — ներողամտութեամբ վերաբեր-
վել. «Ուստի յայտ է, թէ երկայնմտութիւնն Աստուածոյ եղեւ պատճառ
խստութեան սրտին փարաւոնի...» (էջ 476):

ԱԾԵՆԷ Ի ԽՐԱՏ* — խրատել. «...այլոց սակաւուց տանջանաւք ածէ յեր-
կիւղ եւ ի խրատ զբազումս...» (էջ 454):

ԱԾԵՆԷ ՅԵՐԿԻԻՂ* — վախեցնել. «...այլոց սակաւուց տանջանաւք ածէ
յերկիւղ եւ ի խրատ զբազումս...» (էջ 454):

ԱԿՆ ԽԱՂԱԼ — աչքը խաղալ, աչքի կոպը շարժվել. «Որպէս յորժամ
ակն խաղայցէ, բնական ազդեցութեամբ վասն զնորոգ ոք տեսանելոյ լի-
նի» (էջ 479):

³¹ «Եղծ աղանդոց» երկում կիրառված հարադրավոր բայերի քննությունը տե՛ս
Գ. ԹՈՌՈՒՆՅԱՆ, Հարադրությունների գործածությունը Եզնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոց»
երկում, ԼՀԳ, 1980, Թ. 10, էջ 61–68:

³² Եզնիկի երկի օրինակներում վերը նշվածները վերաիմաստավորված չլինելու պատ-
ճառով չենք դիտարկում որպէս դարձվածք՝ հետեւելով Ա. ՄԱՐԳԱՐՅԱՆԻ (Հայերենի հարադիր
բայերը, Երեւան, 1966, էջ 198–241) եւ Լ. ՀՈՎՍԵՓՅԱՆԻ (Գրաբարի բառակազմական վերլու-
ծական տիպը, Երեւան, 2016, էջ 53–93) տեսակետներին: Տե՛ս նաեւ Խ. ԲԱԳԻՅԱՆ, նշ. աշխ.,
էջ 68–69:

³³ Այս միավորներն առանձնացնելիս եւ իմաստը ներկայացնելիս որքան էլ փորձել ենք
առաջնորդվել դարձվածքի որոշման սկզբունքներով, համեմատել արեւելահայերեն թարգ-
մանությունն հետ, խորհրդակցել մասնագետների հետ, սակայն չի բացառվում, որ վրիպած
եւ իբրեւ դարձվածք ներկայացրած լինենք նաեւ ոչ այդպիսին, մանավանդ դարձվածք-
ների սահմանը փոխաբերական կապակցությունների ու բառերի փոխաբերական կիրա-
ռությունների հետ երբեմն շատ անորոշ է: Ուստի շնորհակալութեամբ կլսենք դիտողություններ
հետագա ճշտումների համար: *–ով ներկայացնում ենք այն կապակցությունները, որոնց
դարձվածք լինելը առավել երկբայական ենք համարել:

³⁴ Ժամանակակից հայերենում կա «աչքը (աչքերը) խաղալ — աչքի կոպերը շարժվել, որ
ըստ սնտոհապաշտական հավատալիքների՝ համարվում է լավ կամ վատ բան կատարվելու
նախանշան», տե՛ս ՀԼԴԲ:

ԱՄՓՈՓԵԼ ԸՆԴ ԵՐԿԻՒՂԻԻ — ԵՐԿՅՈՒՂԵԼ, ՎԻԽԵՆԱԼ. «...որպէս յորժամ ի լրջեաց ծուլայցէ, գիշերական երազովքն ամփոփի ընդ երկիւղիւ» (էջ 479):

ԱՆԿԱՆԵԼ ԸՆԴ ՈՒՄԵՔ — մեկի ազդեցության տակ ընկնել, լսել, ենթարկվել. «Ես ո՛չ ընդ ձեր մահ կամէի, եւ ո՛չ ընդ իշխանին՝ վատ խրատ տուին, անկանել» (էջ 451):

ԱՌՆԵԼ ԶԲԱՆ — խոսքը, ցանկացածը կատարել. «...որ առնեն զբան նորա...» (էջ 484)³⁵:

ԱՌՆՈՒԼ ԶԵՐԵՍՍ — մեկի կողմից, անունից հանդես գալ. «...որպէս Առաքելոյ առեալ զինքեամբ զերեսս ամենայն մարդկութեան՝ ասէ» (էջ 494):

ԱՐԵԱՆ ԳՆՈՅ ԳՆԵԼ — արյան գնով գնել, մեծ գին վճարել. «Եւ զայն ոչ համարձակութեամբ, այլ կասկածանաւք եւ արեան գնոց գնելով» (էջ 505):

ԱՐԿԱՆԵԼ ԸՆԴ ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԵԱՄԲ* — ապաշխարության ենթարկվել. «...զի առ չժուժալոյ ցանկութեանն արկանեն միւսանգամ զնոսա ընդ ապաշխարութեամբ» (էջ 509):

ԱՐԿԱՆԵԼ Ի ՍՐՏԻ — գլուխը մտցնել, ներշնչել. «Սատանայ իսկ արկեալ էր ի սրտի Յուդայ Իսկարիոժտացոյ մատնել զնա» (էջ 480):

ԱՐԿԱՆԵԼ Ի ՓՈՐՁՈՒԹԻՒՆ — փորձել, փորձության ենթարկել. «Հաւատարիմ է Աստուած, որ ոչ արկցէ զձեզ ի փորձութիւն...» (էջ 480):

ԳԱԼ ԸՍՏ ԿԱՐԾԵԱՅ — վարվել մեկի կարծիքի համաձայն. ՆՀԲ-ն տալիս է «գալ ըստ կամաց/բանի» կապակցությունը, կարծում ենք՝ «գալ ըստ կարծեաց»-ը նրան հոմանիշ դարձվածք է. «...նոյնպէս եւ Գրոց ըստ մարդկան կարծեացն եկեալ՝ առ ի նշանակելոյ զսաստկութիւն աւերածի աշխարհին...» (էջ 458):

ԳԱԼ ՅԱՇԽԱՐՀ — ծնվել. «...զի որ լաւ ոք եկեալ յաշխարհ, մեռանէր, վասն յիշատակի քաջութեանն զպատկերն երանգօք ի նկարու հանէին...» (էջ 487):

ԴՆԵԼ ԶՄԻՏՍ Ի ՄԻՋԻ — միտք արտահայտել. «Որոյ ցուցանի, թէ վասն գայթակղելոյն եդ զայնպիսի միտս ի միջի» (էջ 508):

ԴՆԵԼ Ի ՆԵՐՔՈՅ ՈՏԻՅ (ՈՒՐՈՒՄՆ) — հնազանդվել, ենթարկվել. «...զիցեն ամենայն թշնամիք նորա ի ներքոյ ոտից նորա» (էջ 504, 505):

³⁵ Ժամանակակից հայերենում կա «խոսքը անել» դարձվածք, տե՛ս ՀԼԴԲ:

ԵՐԿԻԻՂ Ի ՄԻՏՍ ԱՐԿԱՆԵԼ — վախեցնել, սիրտը վախ գցել. «...վասն այլոց երկիրդ ի միտս արկանելոյ յայնպիսի տանջանս մատնիցի...» (էջ 454):

ԶԲԱՆՍ ԱԾԵԼ — խոսքերը շաղ տալ. «...որ ի քարշ անկեալ՝ ընդ վայրս գբանսն ածէ» (էջ 500):

ԶԲԱՆՍ ԾԱԽԵԼ — խոսքերը վատնել. «...լինիցի նոցա զճշմարիտն ուսանել, եւ մեզ՝ ոչ ի զուր ինչ բանս ծախել...» (էջ 437):

ԸՆԴ ԱՆՁՆ ԱՆԿԱՆԵԼ — մեկի հետեւից ընկնել, գնալ. «...իբր զշան կորինս առ ընտելութեան ընդ անձն անկանին» (էջ 449):

ԸՆԴ ՄԱԻՐՆ ՄՏԱՆԵԼ³⁶ (կարելի է ներկայացնել ՄՏԱՆԵԼ ԸՆԴ ՈՒՄԵՔ ընդհանուր կաղապարով) — կենակցել. «Արդ, եթէ իմաստուն էր, ընդ մաւր մտանէր, եւ արեգակն որդի լինէր» (էջ 468):

ԸՆԴ ՄԻՏՍ ՀԱՐԿԱՆԵԼ — մտածել. «Կամ հիւղեայն զիմրդ ընդ միտս հարեալ էր...» (էջ 500):

ԸՆԴ ՄԿԱՆՈՒՆՍ ԼՍԵԼ* — ծեծելով հասկացնել, հնազանդեցնել. «Ծառայ, որ ընդ ունկն ոչ լսէ, ընդ մկանունս տան լսել նմա» (էջ 447):

ԸՆԴ ՔԵՌՆ ԱՆԿԱՆԵԼ³⁷ (կարելի է ներկայացնել ԸՆԴ ՈՒՄԵՔ ԱՆԿԱՆԵԼ ընդհանուր կաղապարով) — կենակցել. «...եւ ընդ քեռն անկանէր, եւ լուսին ծնանէր» (էջ 468):

ԸՆԴ ԴԵԼՈՒԹԻԻՆ/ԸՆՏԵԼՈՒԹԻԻՆ ՈՒՆԻՄ* — ընտելանալ. «Ապա եթէ մաւտ գային եւ ընդելութիւն ընդ մարդոյն ունէին...» (էջ 449, 450):

ԸՍՏ ՄՐՏԻ (ումեմն) ԳՏԱՆԵԼ — մեկին սրտամոտ, հաճելի լինել. «Եւ առն թագաւորի ըստ սրտի իւրում գտելոյ, թախծելոյ ի հարուածոցն, հրեշտակ... ցուցանէր» (էջ 457):

Ի ԳՈԳՆ ԱՅՐԱՀԱՄՈՒ ԶՈԳԵԼ — դրախտ գնալ, մահից հետո արքայության արժանանալ. «...եւ Քրիստոս ասէ՝ թէ աղքատն ի գոգն Աբրահամու չոգաւ, եւ մեծատունն ի տանջանս հրոյ» (էջ 506):

Ի ԼԻՆԵԼՆ ԵՒ Ի ԳՈՅԱՆԱԼ ԳԱԼ* — ստեղծվել, «...ի լինելն եւ ի գոյանալ եկին ի չգոյէ» (էջ 433):

Ի ԿԵՐՊԱՐԱՆՍ ԱԾԵԼ* — կերպավորել, կերպարանքի բերել. «...յորժամ զնա ի զարդ եւ ի յարդ եւ ի կերպարանս ածէր, ինքն յո՞ մարթեր ամփոփել...» (էջ 438):

³⁶ Եւ գրաբարի դարձվածաբանական բառարանում, եւ նշմարում ներկայացված է «մտանել առ կին» կապակցությունը, սա նույնիմաստ կապակցություն է:

³⁷ Գրաբարի դարձվածաբանական բառարանում կա «լինել ընդ ումեք» նունիմաստ դարձվածքը:

Ի ԿԵՐՊՍ ԴԱՌՆԱԼ* — մեկի կերպարանքի փոխվել, ձեւ ստանալ. «...յարանց կերպս դարձեալ՝ զկանայս յանցուցանէ...» (էջ 480):

Ի ԿԵՐՊՍ ԼԻՆԵԼ* — կերպարանք ունենալ, ստանալ. «Եւ բազում անգամ ի կանաց կերպս եղեալ՝ զարս խաբէ յերազի...» (էջ 480):

Ի Մէջ ԲԵՐԵԼ* — մեջբերել, մատնացուց անել. «...յամառեալ՝ զնոյն ի մէջ բերեն» (էջ 447, 450):

Ի ՅՈՅՍ ԿԱՊԵԼ³⁸ — հույս ունենալ, հուսալ. «...եւ ի սնոտի յոյս կապեալ կան անհաւատք, որպէս եւ Հրեայք...» (էջ 460):

ԽԵՂԴ ԸՆԴ ԱՆՁՆ ԱՌՆԵԼ — խեղդել, կապանք լինել, ճնշել. «...եւ խեղդ ընդ անձն միշտ ոգւոց մարդոյն առնել...» (էջ 455):

ԽԵՂԴ ԸՆԴ ԱՆՁՆ ԼԻՆԵԼ — խեղդել, կապանք լինել, ճնշել. «...զի հանապազ խեղդ ընդ անձն հոգւոց մարդոյն դեւն լինիցի» (էջ 455):

ԿԱՐԾԻՔ Ի Մէջ ՄՏԱՆԵԼ — կասկածել. «Կարծիք ինչ ի մէջ մտանէին» (էջ 446):

ԿԱՐԾԻՔ Ի ՆԵՐՔՍ ՄՏԱՆԵԼ — կասկածել. «...կարծիք ինչ կարոտութեան ի ներքս մտանիցեն...» (էջ 433):

ԿՈՐՁԵԼ ՅԻՆՔՆ³⁹ — իր կողմը քաշել, համախոհ դարձնել. «...ընդէր ոչ բռնութեամբ իսկ ձեռն արկ եւ կորզեաց զոգիս տանջաւորացն յինքն» (էջ 505):

ՀԱՄԱՐՍ ՊԱՀԱՆՁԵԼ⁴⁰ — հաշիվ պահանջել. «...դու ո՞վ էիր, որ համարս պահանջէիր յԱստուածոյ» (էջ 476):

ՀԱՆԵԼ ՅԵՐԵՍԱՅ — աչքից գցել. «Հանցուք զնա յաչաց իւրոցն խաբեցելոց» (էջ 508):

ՀԱՍԱՆԵԼ Ի ԳԻՏՈՒԹԻԻՆ — հասկանալ. «...յառաջագիւտ եհաս ի գիտութիւնն սատանայի...» (էջ 445):

ՀԵՂՈՒԼ ԶԱՐԻՆ⁴¹ — արյուն թափել, սպանել. «Որ հեղու զարիւն արդարոյ, հեղցեն զարիւն նորա» (էջ 498, 503):

ՀՆԱԶԱՆԴԵԼ ԸՆԴ ՈՏԻՔ — հնազանդեցնել իշխանության ներքո. «...այլ Տէր մեր եւ Հայրն իւր, որ կարող են առնել զամենայն եւ հնազանդեն զամենայն թշնամութիւնս ընդ ոտիւք» (էջ 505):

³⁸ Ժամանակակից հայերենում՝ «հույս կապել (մեկին, մեկի հետ)» դարձվածք, տե՛ս ՀԼԴԲ:

³⁹ Ժամանակակից հայերենում կա «իր կողմը քաշել, ձգել, գրավել» դարձվածք, տե՛ս ՀԼԴԲ:

⁴⁰ Ժամանակակից հայերենում կա համարժեք «հաշիվ պահանջել» դարձվածք, տե՛ս ՀԼԴԲ:

⁴¹ Ժամանակակից հայերենում եւս կա «արյուն թափել» դարձվածք, տե՛ս ՀԼԴԲ:

ԶԳԵԼ ԱՌԻ ՈՄՆ — մեկի կողմը գրավել. «...այլ եւ այլս բազումս ընտրեաց ի նոցանէն եւ առաքեաց, զի աշակերտիցեն եւ ձգիցեն առ նա» (էջ 503):

ՄԱՀՈՒ ԵՒ ԱՐԵԱՄԲ ԾԱՐԱԽԻ ԼԻՆԵԼ⁴² — թշնամի լինել, միմյանց մահացանկանալ. «Միմեանց մահու եւ արեամբ ծարաւի են» (էջ 436):

ՄԱՏՆԵԼ Ի ԿՈՐՈՒՍՏ* — կորստի մատնել. «մատնեցին զանձինս ի կորուստ մարմնոց» (էջ 496):

ՄԽԵԼ Ի ԽՆԴԻՐ* — ձեռնամուխ լինել. «...մխել ի խնդիր ճառիցս» (էջ 437):

ՄՏԱՆԵԼ ԸՆԴԻ (անուն՝ խոսքի մաս՝ արտահայտված գործիականով) — ենթարկվել, հնազադվել. «...մտցուք ընդ լծով Աստուծոյ երկիրդին» (էջ 454), «մտցեն երկիրդիւ ընդ Աստուծոյ հնազանդութեամբ» (էջ 454):

ՄՏԱՆԵԼ ԸՆԴԻ ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԵԱՄԲ* — ապաշխարել. «...ապա լուծանեն զուխտն եւ գան, մտանեն ընդ ապաշխարութեամբ» (էջ 510):

ՄՏԱՆԵԼ Ի ՓՈՐՁՈՒԹԻԻՆ — փորձության ենթարկվել. «...եւ մտեալ ի փորձութիւնն նորա իբրեւ ի բովս...» (էջ 481):

ՄՏԱՆԵԼ ՅԱՇԽԱՐՀ — հաստատվել, տարածվել. «Բայց թէպէտ եւ հեթանոսութիւն եմուտ յաշխարհ, այլ աստուածապաշտութիւնն ոչ ամենեւին պակասեաց» (էջ 494):

ՄՏԱՆԵԼ ԶՏԱՆԳՈՎՎ* — պաշտպանել. «Այլ Առաքեալ մտանէ ջատագով Տեառնն իւրոյ՝ թէ...» (էջ 476):

ՅԱՅՏ ԵՐԹԱԼ ԱՍԵԼ — բացեիբաց, բացահայտ կերպով ասել. «Նա եւ յորժամ զխիստ ոք իշխան կամիցի ի քաղցրութիւն ածել, չկարէ յայտ երթալ ասել, թէ «Դու խիստ ես»» (էջ 448):

ՅԱԶԱՅ ՎՐԻՊԻՄ⁴³ — չնկատվել, անհետանալ. «Ոչ վասն սիրոյ սիրելւոյն, որ մահուամբ յաչացն վրիպեցաւ» (էջ 441):

ՅԱՌԱԿ ԳԱԼ* — օրինակ լինել. «...զի ձուկն թէպէտ եւ գայ յառակ, ի գերեզմանի առակ գայ եւ ոչ ի կենդանութեան...» (էջ 507):

ՅԸՆԴԵԼՈՒԹԻԻՆ/ԸՆՏԵԼՈՒԹԻԻՆ ԱԾԵԼ* — ընտելացնել. «Եւ այլոց զքարբս իգակերպս կալեալ՝ թովչութեամբ յընդելութիւն մարդկան ածեն...» (էջ 450):

⁴² Ժամանակակից հայերենում կա «արյան ծարավ» դարձվածք, տե՛ս ՀԼԴԲ:

⁴³ Ժամանակակից հայերենում եւս կա «աչքից վրիպել — չնկատվել, ուշադրությունից վրիպել» դարձվածք, տե՛ս ՀԼԴԲ:

ՇՐՋԵԼ ԲԱՆ(Ս)⁴⁴ — խոսքերը շրջել. «...շրջեալ զայս բանս՝ այլ իմն պատճառ լինելոյ արեգական մուծանեն » (էջ 469), «...լաւ համարէր զիւր բանսն շրջել քան զնոսա ի ձեռս այլազգեաց մատնել...» (էջ 477):

ՈՐՈՂՔ ԵՐԵՍԱԻՔ — ի՛նչ երեսով. «Եւ եթե ինքեանք դիւի զո՛հ մատուցանեն, որո՞վք երեսաւք զդիւապաշտսն հալածիցեն» (էջ 469):

ՁԻՔ ՄՈՒՏ ԲԱՆԻՅՆ — խոսքն ընդունելի չէ. «Եւ եթէ ասիցեն՝ «Ի գեհենն չոգաւ իբրեւ զմեռեալ», չիք մուտ բանիցն...» (էջ 505):

ՊԱԿԱՍԵԼ Ի ԿԵՆԱՅ — մահանալ. «...մորթազերծ մահուամբ պակասեցաւ ի կենաց» (էջ 463):

ՏԱԼ ԸՆԴ ՁԵՌԱՄԲ — հանձնել. «...եւ ետ զնոսա ընդ ձեռամբ նորա...» (էջ 495):

ՏԱԼ Ի ՄԱՀ⁴⁵ — մահվան ենթարկել, մահու տալ, սպանել. «Հայր ետ զնա ի մահ...» (էջ 506):

ՓՉԵԼ ՇՈՒՆՉ ԿԵՆԴԱՆԻ — կենդանություն տալ. «...եւ փչեաց շունչ կենդանի որպէս թէ բերանով...» (էջ 473, 484):

Իմաստային տեսակետից կիրառված են երկի կրոնափիլիսոփայական բնույթին, տրամաբանական դատողություններով կազմված խոսքին համապատասխան դարձվածքներ, ինչպես.

1. Մտածել, խորհել, հասկանալ, ֆնել իմաստով դարձվածքներ — ածել զմտաւ (մտածել, խորհել, էջ 446, 462, 471, 479 , 493), առնուլ ի միտ (հասկանալ, իմանալ, էջ 495), գալ ի ֆնիմ (քննել, էջ 411, 458), դնել միտս ի միջի (արտահայտել, էջ 508), ընդ բերան ածել (մտքով անցկացնել, էջ 479), ընդ միտս հարկանել (մտածել, էջ 500), ի մտի ունել (մտքում պահել, էջ 454, 495), ի վերայ հասանել (վերահասու լինել, էջ 486), հասանել ի գիտութիւն (հասկանալ, էջ 445), միտ դնել (ուշադրություն դարձնել, էջ 456, 479, 490):

2. Նպատակադրվել, մտադրվել, ձեռնարկել իմաստով դարձվածքներ — առաջի դնել (նպատակադրվել, էջ 433), արկանել ի միտս (մտադրվել, էջ 439), ի մտի դնել (մտադրվել, էջ 436, 446, 461, 509), մխել ի խնդիր (խորամուխ լինել, էջ 437), ձեռն արկանել (ձեռնարկել, էջ 505):

3. Հայտնել, հայտնի դարձնել իմաստ արտահայտող դարձվածքներ — ածել ի գիտութիւն (տեղյակ դարձնել, էջ 457, 496), ածել յայտ (ի հայտ բերել, էջ 496), ի վեր հանել (հայտնի դարձնել, երեւան հանել, գաղտնիքը բացել, էջ 468, 469):

⁴⁴ Ժամանակակից հայերենում կա «խոսքը շուռ տալ» դարձվածք, տե՛ս ՀԼԴԲ:

⁴⁵ Ժամանակակից հայերենում կա «մահի տալ» դարձվածք, տե՛ս ՀԼԴԲ:

3. Կասկածել *իմաստով դարձվածքներ* — ի թեթուս մատչիլ (*երկբայությամբ մոտենալ*, էջ 444), կարծիք ի մէջ մտանել (*կասկած առաջանալ*, էջ 446), կարծիք ի ներքս մտանել (*կասկածել*, էջ 433):

4. Գոյացնել, առաջացնել, առաջանալ, ծնվել *իմաստով դարձվածքներ* — գալ յաշխարհ (*ծնվել*, էջ 487), ի գոյ ածել (*գոյություն բերել*, էջ 433, 496), հանել ի կեանս (*կյանքի կոչել*, էջ 505), փչել շունչ կենդանի (*կենդանություն տալ*, էջ 473, 484):

5. Մահանալ, սպանել *իմաստով դարձվածքներ* — անկանել ընդ մահուամբ (*մահանալ*, էջ 451), բառնալ ի միջոյ (*մեջտեղից վերացնել*, *ոչնչացնել*, էջ 439, 446, 447, 460, 492, 496), հանել ընդ կառափն (*զլխատել*, էջ 504), հանել յաշխարհէ (*հոգին առնել*, էջ 493), յարեւէ արկանել (*կյանքից զրկել*, *սպանել*, էջ 436, 470, 475), պակասել ի կենաց (*մահանալ*, էջ 463), տալ ի մահ (*մահվան դատապարտել*, էջ 506):

6. Ծառայել, սպասավորել, երկրպագել *իմաստով դարձվածքներ* — արբանեկութիւն հարկանել (*սպասարկել*, էջ 484), երկիր պագանել (*երկրպագել*, էջ 461, 442, 492), հարկանել սպասաւորութիւն (*ծառայել*, *սպասավորություն անել*, էջ 481), պաշտաւն հարկանել (*պաշտել*, էջ 435), պաշտաւն մատուցանել (*պաշտել*, էջ 434, 435, 441, 461, 484, 490), պաշտաւն տանել (*պաշտել*, էջ 434):

Բերված օրինակները միաժամանակ մասամբ պատկերացում են տալիս երկուս կիրառված հոմանիշ դարձվածքների մասին՝ ի տարբերություն հակառակների, որոնց թիվը մեծ է՝ 1. ի միջի լինել (*գոյություն ունենալ*, էջ 465, 466, 496) եւ բառնալ ի միջոյ (*մեջտեղից վերացնել*, էջ 439, 446, 447, 460, 492), 2. ի հաստումն ածել (*գոյացնել*, *առաջացնել*, էջ 433), հանել ի կեանս (*կյանքի կոչել*, էջ 505), փչել շունչ կենդանի (*կենդանություն տալ*, էջ 473, 484) եւ հանել յաշխարհէ (*հոգին առնել*, էջ 493), յարեւէ արկանել (*սպանել*, էջ 436, 470, 475), հանել ընդ կառափն (*զլխատել*, էջ 504):

Եզնիկի կիրառած դարձվածքների քննության ժամանակ պետք է ուշադրության արժանացնել երկի լեզվի կատարյալ, գրաբարի բոլոր օրինաչափություններին համապատասխան լինելու հանգամանքը: Նման հատկանիշը չափանիշ ունեցող հեղինակը դարձվածքների՝ առավելապես ժողովրդախոսակցական լեզվի այս բառաշերտի կիրառության ժամանակ պետք է որ առավել հետեւողական լիներ եւ ընտրողաբար մոտենար նրանց: Ենթադրելի է, որ Եզնիկը կա՛մ պետք է գրական ասպարեզ բերած լիներ դարձվածքներ, որոնք ամենատարածվածն ու հասկանալին

էին⁴⁶, գուցե որոշակիորեն հղկված, կամ էլ գտնելով այնպիսիք, որոնք լավագույնս են արտահայտում իր միտքը, կիրառել ու այդպիսով գրական քաղաքացիություն տար:

Ընդ որում, Եզնիկը ոչ միայն չի խուսափել դարձվածքների կիրառությունից եւ գործածել դրանք անհրաժեշտությունից դուրս, այլեւ գիտակցաբար է կիրառել որեւէ երեւույթ, իրողություն առավել պատկերավոր, արտահայտիչ ներկայացնելու համար՝ գերադասելով դարձվածքը բառից: Սա կարելի է ցույց տալ այն բոլոր դեպքերում,

ա. երբ միեւնույն նախադասության կամ պարբերության մեջ կիրառել է տվյալ իրողությունը, երեւույթը, գաղափարն արտահայտող բառ եւ դարձվածք միաժամանակ,

բ. երբ գործածել է հոմանիշ դարձվածքներ (ինչպես նույն նախադասության կամ պարբերության մեջ, այնպես եւ ընդհանրապես ամբողջ երկում):

Քանի որ հաճախ այս 2 դեպքերի օրինակները միասին են հանդիպում, բերում ենք առանց միմյանցից առանձնացնելու խուսափելու համար կրկնությունից: Այսպես՝ «...յորժամ ի վերայ հասեալ՝ զոմն յընչից եւ յարեւէ արկանիցեմ... չէ պարտ ո՛չ թագաւորաց մահու հրաման տալ եւ ո՛չ դատաւորաց՝ քերել եւ սպանանել զմարդասպանն...» (էջ 475), հաջորդ նախադասության մեջ. «Եւ կամ յորժամ հէն յաշխարհ արշաւիցէ տեռագերծ առնել եւ կոտորել զմարդիկ» (էջ 475, յարեւէ արկանել, սպանանել — կոտորել, տեռագերծ անել — կողոպտել, յընչից արկանել — կողոպտել, զրկել):

«Արդ, եթէ իմաստուն էր, ընդ մաւր մտանէր, եւ արեգակն որդի լինէր, եւ ընդ Բեռն անկանէր, եւ լուսին ծնանէր» (էջ 468, կենակցել, կիրառում է նաեւ նույնիմաստ այնք ընդ այնս լինել, էջ 487):

«...նոյնպէս եւ այլոց սակաւուց տանջանալք ածէ յերկիւլ եւ ի խրատ զբազումս...» (էջ 454, ԻԱ. 8) եւ «...վասն այլոց երկիւլ ի միտս արկանելոյ յայնպիսի տանջանս մատնիցի...» (էջ 454, ԻԱ. 9, վախեցնել իմաստով կիրառված է նաեւ ահ եւ երկիւլ արկանել դարձվածքը, էջ 473):

«...հասեալ ի վերայ ո՛չ հանիցեմ զայն ընդ կառափն: Եւ կամ իցէ ոք... ծանուցեալ զլրտեսն՝ ո՛չ սատակիցեմ վաղվադակի» (էջ 504, գլխատել, սպանել):

⁴⁶ Հիշենք Վ. ԱՌԱՔԵԼՅԱՆԻ. «Լինելով Արարատյան աշխարհի բնակիչ՝ նա Արարատյան աշխարհի բազմաթիվ բառեր ու դարձվածքներ է օգտագործել» միտքը (նշ. աշխ., էջ 117):

«Հ' ինչ, զոր ցերեկ ընդ բերան ածիցէ մարդն... Եւ Հ' ինչ, զոր բնաւ չիցէ ածեալ զմտաւ եւ տեսանէ յերազի» (էջ 479, մտածել, մտքով անցկացնել):

«...զի հանապազ խեղդ ընդ անձն հոգւոց մարդոյն դեւն լինիցի» (էջ 455, ԻԲ. 3) եւ «...եւ խեղդ ընդ անձն միշտ ոգւոց մարդոյն առնել...» (էջ 455, ԻԲ. 6, խեղդել) եւ այլն:

Հայ լեզվաբանական գրականության մեջ ընդունված՝ արդի հայերենի դարձվածքների դասակարգումը⁴⁷ կարելի է կիրառել նաեւ գրաբարյան դարձվածքների համար⁴⁸: Ըստ այս ընդունված դասակարգման՝ Եզնիկի երկում կիրառված դարձվածքներն անվանողական են եւ հաղորդակցական (միայն մեկը), ստորադասական, բայական եւ մակբայական, երկանդամ եւ բազմանդամ:

Հաղորդակցական կամ նախադասության արժեք ունեցող միակ դարձվածքն է չի՛մ մուտն բանիցն (էջ 505): Անվանողական դարձվածքներից երկուսը մակբայական են՝ ոռո՛վք երեսաւ (ի՛նչ երեսով, էջ 469)՝ կազմված դերանուն+գոյական կաղապարով, եւ յական քթել (մի ակնթարթում, էջ 512)՝ կազմված գոյական+բայ կաղապարով, մյուսները՝ բայական: Ըստ դարձվածքների բաղադրիչների քանակի՝ բայական դարձվածքներից 1-ը քառանդամ է՝ մահու եւ արեամբ ծարափ լինել (էջ 436, կաղապարը⁴⁹՝ գոյական+գոյական+ածական+բայ), 22-ը՝ եռանդամ, որոնք ներկայացնում են հետեւյալ կաղապարները.

Գոյական+գոյական+բայ — ան եւ երկիւղ արկանել (էջ 473), արեան գնոց գնել (էջ 505), զկեանս անձինն շահել (էջ 436), ի գոգն Աբրահամու չոգել (էջ 506), ի կերպարանս կերպարանս լինել (էջ 459), ի չափ հասակի հասանել (էջ 494), խեղդ ընդ անձն առնել (էջ 455), խեղդ ընդ անձն արկանել (էջ 463), խեղդ ընդ անձն լինել (էջ 455), երկիւղ ի միտս արկանել (էջ 454):

⁴⁷ Տե՛ս Խ. ԲԱԳԻԿՅԱՆ, նշ. աշխ.: Հմմտ. Պ. ԲԵԳԻՐՅԱՆ, Ժամանակակից հայերենի դարձվածաբանություն, Երեւան, 1973, էջ 120–177, 186–213: Գ. ԶԱՀՈՐԿՅԱՆ, Է.Գ. ԱՂԱՅԱՆ, Վ. ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ, Վ. ՔՈՍՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 500–509:

⁴⁸ Իմաստային դասակարգում չենք կատարում հետեւյալ պատճառով. անգամ ժամանակակից հայերենում շատ դեպքերում դժվար է որոշել դարձվածքի բաղադրիչների սերտաճման եւ ընդհանուր իմաստի հետ ունեցած հարաբերության աստիճանը, որոնց հիման վրա էլ տարբերակվում է իմաստային չորս խումբ (երբեմն այդ խմբերի միջեւ սահմանը շատ անորոշ ու պայմանական է), առավել եւս գրաբարի դարձվածքների համար հստակ բաժանում տալ ժամանակակից լեզվամտածողությամբ, կարծում ենք, նպատակահարմար չէ: Թեեւ նման քննության հնարավորությունը լիովին չենք բացառում:

⁴⁹ Ենթակաղապարների առանձնացումը եւ ավելի մանրամասն քննությունը թողնում ենք հետագային:

Գոյական+մակբայ+բայ — կարծիքի ի մէջ մտանել (էջ 446), կարծիքի ի ներս մտանել (էջ 433), պատիժս ի վերայ հասուցանել (էջ 447):

Բայ+գոյական+գոյական — ածել ի համբոյր եւ ի ֆծիմս (էջ 449), գալ ի չափ հասակի (էջ 440):

Բայ+գոյական+մակբայ — ածել երկայնմտութեամբ ի վերայ (էջ 476), դնել զմիտս ի միջի (էջ 508):

Բայ+մակբայ+գոյական — դնել ի ներքոյ ոտից (էջ 504, 505):

Դերանուն+մակբայ+բայ — այնց ընդ այնս լինել (էջ 487):

Մակբայ+բայ+բայ — յայտ երթալ ասել (էջ 448):

Բայ+գոյական+ածական — փշել շունչ կենդանի (էջ 473, 484):

Բայ (աներեւոյթ դերբայ)բայ(աներեւոյթ դերբայ)+բայ — ի լինելն եւ ի գոյանալ գալ (էջ 433):

Ըստ բաղադրիչների խոսքիմասային պատկանելության՝ բայական երկանդամ դարձվածքները պատկանում են հետեւյալ կաղապարներին.

ա. ԳՈՅԱԿԱՆ+ԲԱՅ — 75 դարձված, ընդ որում՝ գոյական կարող է հանդես գալ տարբեր հոլովներով եւ առ, գ, ընդ, ըստ, ի նախդիրներով՝ ակն ունել (ակնկալել, հույս ունենալ, էջ 470), աչս ունել (խաբել, էջ 490), զբանս ծախել (անտեղի խոսել, էջ 437), ընդ բերան ածել (մտքովն անցկացնել, էջ 479), ընդ միտս հարկանել (մտածել, էջ 500), ի բոլուն անկանել (բռնվել, էջ 504), ի ձեռս մատնել (տալ, հանձնել, էջ 465, 477), ի մտաց անկանել (ցնորվել, էջ 480), ի մտի դնել (որոշել, մտադրվել, էջ 436, 446, 461, 509), համարս պահանջել (հաշիվ պահանջել, էջ 476), ձեռն արկանել (1. ձեռնարկել, էջ 505, 2. ձեռք բարձրացնել վնասելու, էջ 512), յընչաց փերել (արհամարհել, էջ 493), ոգի առնուլ (հանգստանալ, էջ 456) եւ այլն:

բ. ԲԱՅ+ԳՈՅԱԿԱՆ — 57 դարձվածք. ածել ի գիտութիւն⁵⁰ (տեղյակ դարձնել, երեւան հանել, էջ 457), ածել ի խրատ (խրատել, էջ 454), առնուլ ի միտ (հասկանալ, էջ 495), գալ ըստ բանի (մեկի կամքով շարժվել, էջ 492), հանել ընդ կառափն (գլխատել, էջ 504), հանել յաչաց (աչքից

⁵⁰ «Ածել ի գիտութիւն», «առնուլ զինքեամբ», «բանս շրջել», «գնալ փախստական», «տալ ի ձեռս», դարձվածքները երկուսն էլ հանդիպում են նաեւ այլ շարադասութեամբ՝ «ի գիտութիւն ածել» (էջ 496), «զինքեամբ առնուլ» (էջ 456), «շրջել զբանս» (էջ 469), «ի տալ ձեռն» (էջ 500, 501, 504): Սա բացատրվում է նրանով, որ ի տարբերություն ժամանակակից հայերենի դարձվածքների՝ գրաբարյանների որոշ մասի շարադասությունը կալուն չէ (այս մասին տես նաեւ Վ. ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 134): Ուստի երկի դարձվածքների թիվը որոշելիս հաշվում ենք այս դեպքում 5 դարձվածք, սակայն կաղապարների ներկայացման ժամանակ բերում ենք երկու դեպքում էլ՝ կաղապարների իրացումների մասին ճիշտ պատկերացում տալու համար:

գցել, էջ 496), համել յերեսաց (աչքից գցել, էջ 508), հասանել ի գիտութիւն (հասկանալ, էջ 445), հեղով զարիւն (սպանել, էջ 498), նստել ի սուգ (սգալ, էջ 498), շրջել զբանս (խոսքը փոխել, էջ 469), տանել ընդ միտ (դժկամել, էջ 447):

գ. ՄԱԿԲԱՅ+ԲԱՅ – 12 դարձվածք. առաջի դնել (նպատակադրվել, էջ 433), առաջի կալ (հանդիպել, էջ 452, 508), ի բաց պարզել (հեռացնել, էջ 433, 482), ի բաց փարատել (վերացնել, էջ 435), ի վեր երեւալ (վեր բարձրանալ, էջ 478), ի վեր հանել (հայտնի դարձնել, գաղտնիքը բացել, էջ 468, 469), ի վերայ հասանել (վերահասու լինել, էջ 486, հարձակվել, էջ 475, 504):

դ. ԱԾԱԿԱՆ+ԲԱՅ – 4 դարձվածք. գլխապարտ գտանել (մահապարտ դառնալ, գլխից ձեռք քաշել, էջ 499), հետամուտ լինել (հալածել, էջ 471), փախստական գնալ (փախչել, էջ 484, 512), ունկնդիր լինել (անսալ, հնազանդվել, էջ 446):

ե. ԲԱՅ+ԱԾԱԿԱՆ – 2 դարձվածք. ածել յայտ (հայտնի դարձնել, էջ 496), գնալ փախստական (փախչել, էջ 512):

զ. ԲԱՅ+ԴԵՐԱՆՈՒՆ – 2 դարձվածք. առնուլ զինքեամբ (իր վրա վերցնել, էջ 457), կորզել յինքն (իր կողմը գրավել, համախոհ դարձնել, էջ 505):

է. ԴԵՐԱՆՈՒՆ+ԲԱՅ – 1 դարձվածք. զինքեամբ առնուլ (իր վրա վերցնել, էջ 456):

Գուն գործել (ջանալ, շարշարվել, էջ 254) դարձվածքի կաղապարը հնարավոր չէ որոշել, քանի որ ոչ բայական բաղադրիչն իբրեւ առանձին, որեւէ խոսքի պատկանող բառ գրաբարում չի գործածվում. ըստ Հր. Աճառյանի՝ այն բնիկ հայերեն արմատ է, հանդես է գալիս միայն գուն գործել, գուն դնել «ոճերում»⁵¹: Նույն կերպ որեւէ կաղապարի չենք համարել տեռազերծ առնել դարձվածքը (կողոպտել, թալանել, էջ 475): Դարձվածքի տեռազերծ բաղադրիչը թեեւ ՆՀԲ-ում արձանագրված է իբրեւ ածական՝ «կողոպտիչ» իմաստով, սակայն, կարծում ենք՝ նրա կաղապարն ածական+բայ չէ. ոչ թե տեռազերծ առնել-ն է տեռազերծ-ից առաջացել, այլ հակառակը: Դա բացատրելի է տեռ արմատի իմաստի քննությունից. ըստ Աճառյանի՝ այն եւս բնիկ հայերեն արմատ է՝ «ոտքի կոշտ» իմաստով, իսկ «տեռազերծել» կամ «տեռազերծ առնել» բուն իմաստով նշանակում է «կաշին վրայից հանել, պոկել», որը հետագայում փոխաբերացման

⁵¹ Տե՛ս Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հտ. Ա., Երեւան, 1971, էջ 592–593:

հիմքով ձեռք է բերել «կողոպտել» իմաստը⁵²։ Սրանից էլ, մեր կարծիքով, առաջացել է տեռադերժ կողոպտիչ ածականը։

Այս դարձվածքներում իբրեւ բայական մաս հանդես են գալիս զանազան բայեր, որոնցից ամենահաճախականը՝ ածել — 15 դարձվածք, արկանել — 14 դարձվածք, լինել, գալ — 11 դարձվածք, մտանել — 10 դարձվածք, անկանել — 9 դարձվածք, հարկանել — 8 դարձվածք, դնել — 7 դարձվածք, առնել — 6-ական դարձվածք, առնուլ, հանել — 5 դարձվածք։ Իբրեւ բայական բաղադրիչ հանդես եկող մյուս բայերն են՝ ամփոփել, բառնալ, բերել, գործել, դառնալ, ելանել, ըմպել, լսել, խաղալ, ծախել, կալ, կապել, կորզել, հեղուլ, ձգել, մատնել, մատչիմ, մստել, շահել, շրջել, պագանել, պակասել, տանել, փչել եւ այլն, որոնցից յուրաքանչյուրը կազմում են 1—2 դարձվածք։

Այսպիսով, Եզնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոց» երկում կիրառված է ընդհանուր հաշվով 177 դարձվածք, որոնցից 114-ը ներկայացված են Ռուբեն Դազարյանի «Գրաբարի դարձուածաբանական բառարան» եւ «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի» բառարաններում։ Եւս 63 բառակապակցություն մենք դարձվածք ենք համարում եւ քննում երկի դարձվածային համակարգում՝ նկատի ունենալով նրանց կառուցվածքային (պատրաստի վերարտադրելի միավոր լինելը) եւ իմաստային առանձնահատկությունները։ Մոտավոր հաշվումներով՝ «Եղծ աղանդոց»-ում գործածված դարձվածքները կազմում են ամբողջ բառապաշարի մոտ 5%-ը։ Քննությունը ցույց է տալիս, որ Եզնիկ Կողբացին չի խուսափել, հակառակը՝ բավականին ազատ օգտվել է ժողովրդախոսակցական բառաշերտին բնորոշ դարձվածքներից՝ հարստացնելով ու արտահայտիչ դարձնելով բնագիրը։ Խոսքը պարզ ու հասկանալի կառուցելու համար նա դիմել է նաեւ հոմանիշ դարձվածքների կիրառությանը։ Կառուցվածքային առումով մեծ մասը՝ 153-ը (86,4%) երկբաղադրիչ են, 23-ը (13%)՝ եռաբաղադրիչ, ընդամենը 1-ը՝ քառաբաղադրիչ։ 1 դարձվածք հաղորդակցական բնույթի է, մյուսները՝ անվանողական։ Ձեւաբանական դասակարգմամբ անվանողականներից 2 դարձվածք մակբայական են, 174-ը՝ բայական։ Ամենաշատ իրացումներն ունեն ԳՈՅԱԿԱՆ+ԲԱՅ (75 դարձվածք), ԲԱՅ+ԳՈՅԱԿԱՆ (57) կաղապարները։ Կարելի է փաստել, որ Եզնիկի երկի դարձվածքները Ե. դարի հաճախ գործածվող դարձվածքներից են։

⁵² Տե՛ս Հ. Ս. ԱՃԱՌՅԱՆ, Հայերենի արմատական բառարան, հտ. Դ., Երեւան, 1979, էջ 395—396։

РЕЗЮМЕ

В статье представлены фразеологизмы, употребленные в труде Езника Кохбацци «Опровержение лжеучений». Он досконально изучен в арменистике, однако использованные в нем фразеологизмы не были также подробно исследованы. В труде Езника Кохбацци использованы 177 единиц фразеологизмов, из которых 114 представлены в словарях древнеармянского языка. К ним мы добавляем еще 63, не вошедших в словари.

Структурный и морфологический анализ фразеологизмов приводит к заключению, что большинство из 177 фразеологических единиц — глагольные. По своей структуре большинство фразеологизмов (86,4%) двухкомпонентные. В работе «Опровержение лжеучений» Езник использовал наиболее распространенные в период написания труда фразеологические обороты.

SUMMARY

The article discusses the idioms in “Refutation of the Sects” by Yeznik of Kolb. Although this work has been thoroughly studied by Armenologists, the idioms used in it have not yet been studied in detail. 177 idioms are used in the “Refutation of the Sects”, of which 114 are presented in the dictionaries of the Classical Armenian language (grabar). To them we add 63 more, not included in the dictionaries. Structural and morphological analysis of these idioms leads to the conclusion that most of them are verbal. According to their structure, 86.4% of them are two-component. In his work, Yeznik of Kolb used the most widespread idioms of the fifth century.

